

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора філософських наук, професора,
професора кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Рогожі Марії Михайлівни
на дисертаційне дослідження
здобувача наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальностями 09.00.10 – філософія освіти; 09.00.07 - етика
БОЙЧЕНКО НАТАЛІЇ МИХАЙЛІВНИ
на тему «Етичні цінності сучасної університетської освіти:
філософська рефлексія»**

Докторська дисертація – завжди непересічне явище у науковому просторі. А докторське дослідження з етики, за традицією, що склалася в Україні, – подія, за всіма ознаками унікальна. За майже 25 років незалежності їх було оприлюднено менше десяти, і кожне – ґрунтовний доробок у галузі знань, особливість якої з часів Аристотеля визначена практичною спрямованістю наукових розвідок.

Особливістю дисертаційного дослідження Н. М. Бойченко є міждисциплінарність, що виявляється єдино можливим способом роботи в заявленому дисертанткою ключі. Ставлячи за мету «виявлення сутності, особливостей прояву та функціональних впливів етичних цінностей сучасної університетської освіти» (Автореферат, С.3), Н. М. Бойченко виходить на етичну проблематику сучасного університету таким чином, що останній виступає простором, щодо якого етика є інструментом і виміру його ціннісно-нормативної складової, і цілеспрямованого впливу, прикладання знання. Практичний потенціал етики актуалізується в обраному дисертанткою погляді на предмет дослідження – ціннісно-етичний вимір сучасної університетської освіти. Таким чином, Аристотелева формула етики як практичної філософії уможливорює подвійний шифр представленої сьогодні до захисту праці.

Виконана на стику філософії освіти і етики, дисертація є значимим доробком у філософське осмислення вищої освіти, зокрема у проблемне поле педагогічної аксіології вищої школи, має обґрунтований вихід на прогностичну функцію філософії щодо характеру і змісту трансформацій сучасного університету. Але

для фахівця з етики особливо значимим є внесок в етичну теорію, тому надалі у відгуку основна увага буде приділятися саме ціннісно-нормативній складовій поданого на захист дисертаційного дослідження, авторка якого пошукує науковий ступінь доктора філософських наук за спеціальностями: 09.00.10 – філософія освіти; 09.00.07 – етика.

Принциповою новизною представленого дослідження є акцентуація етико-прикладної проблематики. В Україні докторська дисертація з прикладної етики захищається вперше. З одного боку, це зумовлює великі очікування у науковому співтоваристві етиків, які сподіваються знайти в такому дослідженні модель чи алгоритм вирішення етико-прикладних проблем в обраному напрямі. З іншого боку, новаторський задум накладає на дослідника велику відповідальність за торування незвіданого шляху і зумовлює велику ціну помилки для подальшого розвитку галузі, оскільки проблематизується сама можливість докторських досліджень в етико-прикладному ключі і міждисциплінарний характер фокусування на заявленій темі. Ну, і якщо йдеться про етику в освітньо-науковій діяльності, то ціна права на помилку включає й репутаційну складову, а також ціннісно-нормативні експлікації місії інтелектуала безпосередньо щодо дисертанта. Усі ці виклики Н. М. Бойченко блискуче подолала, як здається, повною мірою усвідомлюючи кожную із небезпек і ретельно аргументуючи свою позицію.

Найперше слід підкреслити, що Н. М. Бойченко чітко позиціонує себе у колі вітчизняних дослідників прикладної етики, пристаючи на позицію Т. Г. Аболіної, яка доводила тезу щодо прикладної етики як нової стадії розвитку етики і моралі, де здійснюється їх органічний синтез і зближується предметне поле етики і соціальної філософії у спільному науковому завданні – осмислити соціальну реальність, в якій принципово по-новому закладаються механізми трансляції належного. Не можу не відзначити данину пам'яті, що її віддала дисертантка Тетяні Георгіївні Аболіній, яка була ініціатором етико-прикладних досліджень в Україні і активно просувала ідеї етичної освіти у прикладному ключі.

У теоретичних положеннях щодо статусу прикладної етики Н. М. Бойченко відзначає відокремлення прикладних, професійних видів моралі від теоретичної філософської етики як основи моралі родової. Дисертантка вказує на існування різних видів прикладних етик, використовуючи морфологічну форму множини для позначення наявності ряду прикладних етик. В етичному дискурсі на пострадянському просторі така позиція ставить дисертантку на сторону тих фахівців, які відстоюють існування кластеру прикладних етик, предметна сфера, методи і інструменти кожної з яких є автономними. Це унеможлиблює їх об'єднання під однією вівіскою «прикладна етика», і дозволяє зберегти цю назву в якості родової для досліджень такого гатунку. Визначаючи свою дослідницьку позицію, Н. М. Бойченко вказує на наявну у вітчизняних етико-прикладних дослідженнях тенденцію ототожнення професійної і прикладної етики, яка найповніше знайшла вираження у підручнику з прикладної етики, підготовленому авторським колективом КНУ. Позиція Аболіної і самої дисертантки принципово інші – вони виходять на пріоритетність запиту громадськості на якісно нову етику (запит, який не може задовольнити ні філософська теорія моралі, ні традиційна професійна етика) у вразливих для життя і діяльності людини сферах, етику, яка орієнтована на пряме впровадження знання у практичну площину і виходить на саму етичну науково вивірену практику. (Полеміка щодо статусу прикладної етики і її позиціонування по відношенню до етики професійної розгорнулася у трьох випусках збірника «Соціальна етика», видання яких у 2010-2012 рр. ініціювала Т. Г. Аболіна).

Ця ключова теоретична установка має бути проговорена для адекватного сприйняття представленої до захисту праці, в якій етика займає системоутворюючу позицію. Ідейний задум дослідження – здійснити концептуальний синтез методологічних засобів філософії освіти, соціальної філософії та етики задля узасадничення і розвитку соціокультурної парадигми дослідження ролі етичних цінностей у функціонуванні сучасного університету – відповідно структурований на рівні виконання.

У Розділі I «Методологічні засади філософського дослідження етичних цінностей університетської освіти» етична концептуалізація місії сучасного університету визначається через методологічний арсенал соціальної філософії, зокрема комунікативної філософії, теорії соціальних систем. В рамках інституційного підходу Н. М. Бойченко підводить читача до розуміння ціннісних структур університетських спільнот та виводить на регулятивний ідеал універсалістських етичних цінностей вищої школи (Дисертація, С. 84).

Особливої уваги заслуговує звернення дисертантки до праці Ю. Габермаса «Структурні зміни у сфері відкритості». Особисто я не поділяю її схвальне ставлення до українського перекладу габермасівської праці через велику кількість термінологічної плутанини і професійної недбалості львівського перекладача. Однак наведені Н. М. Бойченко цитати і залучені смисли як раз вільні від перекладацьких помилок, і вона наповнює ідею публічності /відкритості власним змістом, уможливлуючи вихід на важливе для її концепції питання ціннісно-нормативного підґрунтя освітньої комунікації в університеті (Дисертація, С. 45–47). На жаль, ключове значення габермасівської ідеї публічності для розуміння природи прикладної етики залишається у даному розділі не експлікованим. Але важливо, що габермасівська концепція публічної сфери задає загальну налаштованість на сприйняття прикладної етики в дискурсивному ключі і перекидає змістовий місток на наступний розділ дослідження.

У Розділі 2 «Етична проблематика у дискурсі цінностей університетської освіти» конкретизується дискурсивний потенціал прикладної етики. Теоретичною основою ціннісного самовизначення особистості і професійних спільнот в межах університетського середовища у розділі є концепції ідентичності П.Рікера і Ч. Тейлора. Також у цьому розділі авторка звертається до розгляду стадій розвитку моральної свідомості Л. Кольберга, які постають в її інтерпретації як розвиток самосвідомості і виводять на універсалістські установки моральної свідомості як головний внутрішній чинник розвитку окремої людини. Етичні експлікації згаданих концепцій дозволяють дисертантці вийти на умови можливості формування етичного кодексу, й зокрема на особистісний компонент

взірцевості етичної поведінки, що підлягає кодифікації. Шляхи обґрунтування тези: «Лише окремі вчинки, а не вся поведінка викладачів вищої школи (навіть найдосконаліших професійно та етично її представників) можуть виступати взірцями для створення такого кодексу» (Дисертація, С. 123) є прозорими і цілком зрозумілими, задаючи авторське бачення можливості етичної кодифікації у вищій школі, де лише викладач є носієм етичного кодексу власної поведінки і основним місіонером академічної етики загалом (Дисертація, С. 121–122). Переконливість аргументації дисертантки не зобов'язує опонента міняти власні наукові погляди. На мою думку, не взірцеві, виключно моральні вчинки, а загальноприйнятна поведінка, та, яка без морального надриву стає нормою, не перевищуючи вимог повсякденності, узасадничується у кодексі. Коли йдеться про цінності, які повинні знайти місце у нормативній частині кодексу, маються на увазі умови можливості не морального подвигу (морального вчинку, у дусі М. М. Бахтіна) а дії, моральний характер якої не перевищує вимог повсякденності, що можуть бути поставлені кожному, на кого розраховано кодекс: і тому, хто орієнтований на досконалість, і тому, хто є пересічним суб'єктом професійної діяльності.

Розділ 3 «Соціально-етичні засади освітньої комунікації» в етичному ключі значимий неординарним залученням творчого доробку П. Бурд'є як етико-орієнтованої і морально змістовної програми. По-перше, дисертантка виходить на розуміння соціологічних програм Бурд'є як етичного проекту, тобто практикоорієнтованого вираження морального змісту усієї його професійної діяльності (Дисертація, С. 159). По-друге, дисертантка показує самого Бурд'є як інтелектуала-менеджера, що у масштабі Європи «відкрито виступає як вождь інтелектуалів, які, як все ясніше стає в наші дні, утворюють єдине міжнародне і міждисциплінарне співтовариство» (Дисертація, С. 160). Такого роду цілісність життя науковця і суспільного діяча виводить на етичну програму, яку А. А. Гусейнов називає життєвченням, а суб'єкта – моралістом – особою, яка запропонувала морально навантажені життєві програми, підтвердила їх дієвість власним досвідом, а сама програма закріпилася в культурі в якості сталої

традиції. Про закріпленість творчої спадщини Бурд'є у культурі в якості сталої традиції говорити ще зарано, але його доробок як морально акцентована життєва програма, теоретично упорядкована і втілена у життя, переконливо представлена Н. М. Бойченко (Дисертація, С. 160), що дозволяє відносити його до моралістів. Не оперуючи цим поняттям, дисертантка фактично розширює коло моралістів ХХ ст., запропоноване Гусейновим.

Розділ 4 «Фактичність і контрфактичність ціннісних позицій основних університетських спільнот», на моє переконання, надзвичайно важливий цілим рядом авторських етико-прикладних знахідок. Н. М. Бойченко упевнено і аргументовано вводить в етичний дискурс поняття контрфактичності для характеристики апріорності вибраного контексту. Ретельно аналізуючи контексти залучення контрфактичності у лінгвістиці, дисертантка показує її евристичний потенціал в етичній теорії (Дисертація, С. 223). Розробка мови моралі полягає, серед іншого, у пошуку максимально адекватних способів вираження морального змісту висловлювань. У контексті академічних спільнот контрфактичність цінностей уможливорює набуття ними регулятивного, а не абсолютного характеру. Важливим є роз'яснення щодо можливості застосування поняття контрфактичності до спільнот, а не індивідів – окремі індивіди завжди оперують індивідуальними, фактично визначеними цінностями. Як слушно зазначає дисертантка, ця індивідуалізація фактичних цінностей можлива лише у рамках, заданих цінностями контрфактичними.

На основі розроблених положень фактичності і контрфактичності ціннісних позицій дисертантка розглядає цінності професорсько-викладацького складу, науковців, студентства. Особливо слід відзначити виокремлення і етичний аналіз професійної діяльності адміністративного апарату та ненаукового персоналу університету. Н. М. Бойченко ретельно вивчає точки моральної напруги, взаємодію професорсько-викладацького складу, адміністрації та персоналу і пропонує шляхи подолання суперечностей і непорозумінь. Творчою знахідкою є і пошук гомологічності цінностей адміністрації та державних службовців. (Надалі, у підрозділі 5.4. «Етичне осмислення адміністративно-організаційних аспектів

педагогічної діяльності» надані практичні рекомендації по оптимізації корпоративної взаємодії представників різних університетських спільнот та запропоновані кроки удосконалення через розвиток корпоративної культури університету). Обґрунтованим і новаторським є тьське бачення розрізнення академічних та корпоративних цінностей університету та шляхів поєднання академічної та обслуговуючої діяльності у корпоративних цінностях університету.

Розділ 5 «Етика викладача вищої школи: тенденції і перспективи розбудови» виводить на дослідження основних тенденцій становлення професійної етики науково-педагогічних працівників і визначає місце в ній етичної регламентації. Серед нових для професійної етики ідей на новому етапі їх розгортання у прикладних розробках слід відзначити пояснення морально нейтральних професій, які є такими через слабкість чи взагалі відсутність комунікації суб'єкта і об'єкта професійної діяльності (Дисертація, С. 299).

Теоретично змістовним є і розкриття теми університетського викладача як інтелектуала, осмислення його місії служіння суспільству і недостатності обмеження служіння науці заради науки (можна додати, особливо на державному утриманні за кошти платників податків). Така постановка питання виводить на проблему соціальної відповідальності інтелектуала. Окреслення вже класичних позицій Жульєна Бенда та Поля Нізана щодо орієнтації інтелектуала на вічні цінності дисертантка вписує в сучасний дискурс французьких інтелектуалів і, по суті, показує його контрфактичність в сучасній культурі.

Обмеженість формату відгуку дозволила зупинитися лише на частині здобутків даного дисертаційного дослідження та його внеску у розвиток теорії прикладної етики. Праця значима і рядом інших знахідок, які безумовно знайдуть своїх читачів-етиків. Однак для об'єктивності картини слід зазначити і ті пункти, по яким я не погоджуюсь із дисертанткою. Одразу зауважу, що теоретичні розбіжності не применшують науковий доробок Н. М. Бойченко, а скоріше вказують на потенційну дискусійну загостреність проведеного дослідження, животрепетність піднятих у роботі проблем і актуальні точки росту етико-

прикладного знання, його творення в етичному дискурсі в режимі реального часу, одним із втілень якого є нинішній захист докторської дисертації з етики.

По-перше, у дисертації однією із висхідних ідей, що проходять червоною ниткою через всю працю, є інституційність моралі. В принципі погоджуючись із Н. М. Бойченко в цьому положенні щодо професійної етики, мушу нагадати існування потужної традиції неінституційного характеру моралі, що йде від праці О. Г. Дробницького «Поняття моралі» (М., 2002. С. 237) і продовжується сьогодні вітчизняними етиками (варто згадати курс лекцій з етики В.А. Малахова, розділ В.В. Єфименка у підручнику з прикладної етики). Сутнісною рисою прикладних і професійних етик є трансформація моралі в плані інституціалізації, створення спеціальної етичної інфраструктури (етичних підрозділів та документів, серед яких етичний кодекс – лише один із ряду інших), зміни характеру моральних санкцій (з ідеальних на адміністративні тощо). Ці трансформації відбуваються сьогодні і досі не отримали відповідного висвітлення у навчальній і науковій літературі з етики. Тому позиція дисертантки щодо інституціалізації моралі, зокрема у професійній, прикладній площині вимагає спеціальних пояснень і позиціонування у вітчизняному етичному дискурсі.

По-друге, продовжуючи тему кодифікації етичних вимог у професійній діяльності, слід пояснити і незгоду із позицією дисертантки щодо недоречності кодексу окремої організації. Кодекси створюються як відповідь на унікальні потреби етичного характеру, які можуть виникати як у всій галузі, так і на її окремих підприємствах, організаціях, установах. Існування галузевих кодексів не усуває можливості за потреби створювати етичний документ задля ціннісно-нормативної регуляції професійної/ корпоративної поведінки, наприклад, в окремому навчальному закладі. Є різні шляхи створення кодексу – його появу може ініціювати адміністрація, він може виникнути в результаті самоорганізаційних процесів різних університетських спільнот. В результаті можуть з'являтися кодекси студента і викладача конкретного університету, діяти загальний корпоративний кодекс працівників навчального закладу і галузевий документ. Головне, не перетворювати унікальний етичний документ на

формальність (а уніфікованість по галузі може бути сприйнята як недоречна формалізація). Відповідність імпліцитним чи експліцитним нормам і принципам галузі/ професії за необхідності може бути прописана в ідеологічній частині кодексу, на відміну від нормативної, де вимоги, заборони і санкції несуть індивідуальний характер етичного режиму організації, яка складає кодекс. Можна говорити про те, що таким чином проявляється специфіка інституціалізації прикладних етик – документально засвідчена належність змістовно зумовлюється унікальними обставинами організації, яка відчуває потребу в етичному регулюванні.

По-третє, слід звернути увагу на побіжність зауваження дисертантки щодо перетворення індивідуальної етики чеснот на соціальну етику інститутів. «Тепер відбувається трансформація предмету етики та її місця в культурі; індивідуальна етика чеснот поступово перетворюється на соціальну етику інститутів» (Дисертація, С. 55). На перший погляд неважливе для вирішення поставленої мети даного дисертаційного дослідження, це зауваження виходить на проблематику, досить дискусійну з огляду на місце і роль прикладних етик у їх співвіднесенні із предметним полем соціальної етики. Декілька років тому на пострадянському просторі тривала дискусія щодо визнання принципової неоднорідності сфери моралі і можливості її топологічного членування на індивідуальну і соціальну. Для фахівця-етика мало просто заперечити цю можливість чи погодитися провести теоретичний вододіл задля визначення специфіки кожної із сфер. Дискурс професіоналів-етиків скоріше вимагає визначення власної позиції з цього питання і відповідного вибудовування дослідницької місії. Індивідуальна етика не зникає і не трансформується предметно; скоріше, традиційно найбільш затребувана, в сучасному захопленому глобалізаційними процесами західному світі вона втрачає панівні позиції і віддає першість соціальній етиці, в якій наявні точки росту, і етико-прикладні дослідження виходять на перший план.

По-четверте, у підрозділі 5.3. «Специфіка етичного осмислення економічних засад діяльності викладача вищої школи» йдеться про економічну зумовленість

діяльності викладача як даність сучасного університету, хоча, як вказує дисертантка, для традиційної місії університету це не характерно. Свого часу мою увагу на ціннісні трансформації місії університету звернув С. В. Курбатов. Традиційні для університету місії навчання та дослідження у минулому столітті доповнюються так званою третьою місією – громадянським служінням, в якому економічна, соціальна та інноваційна орієнтації зростають мірою перетворення знань на рушійний фактор економічного прогресу. Університети сьогодні виробляють і розповсюджують знання, формують необхідні для глобалізованого інформаційного суспільства компетенції фахівців, об'єктивно втрачаючи традиційні цінності вільного пошуку, дослідницької автономії тощо. Власне, на с. 317 дисертації Н.М. Бойченко виходить на міркування про суспільну місію сучасного університету, але не акцентує на ній увагу як такої, що зумовлена логікою розгортання тенденцій у сучасному суспільстві, і надалі фокусується на критиці комерціалізації університету.

Висловлені зауваження не знижують якість проведеного дослідження, з результатами якого вже ознайомлена наша наукова спільнота. Систематизований в дисертації матеріал акцентовано доводить важливу в теоретичному і практичному відношеннях необхідність поглибленої уваги до етичних цінностей сучасної університетської освіти. Н. М. Бойченко демонструє високу професійну культуру аналізу актуальних питань сучасного університету, переконливо аргументує власну позицію. Дисертацію відзначає високий ступінь інформаційної обізнаності, до наукового обігу включена ціла низка праць, дотичних до університетської етики. Дисертації притаманна логічна структурованість, чіткість і аргументованість положень, що винесені на захист.

Матеріали дисертації, а також публікації авторки, безумовно викличуть інтерес у фахівців з етики, так само як і філософії освіти. Дисертаційне дослідження Н. М. Бойченко по праву обійме належне місце в теоретико-методологічному і методичному арсеналі вузівських викладачів. Текст змісту автореферату ідентичний змісту дисертації.

Вважаю, що дисертація і автореферат Бойченко Наталії Михайлівни «Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія» відповідає вимогам пунктам 10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зокрема обумовленій спеціально у пункті 10 можливості захисту дисертації за двома спеціальностями, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.10 – філософія освіти; 09.00.07 – етика.

Офіційний опонент:
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

М.М. Рогожа

ПІЛИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
15.04.2018р.

